

EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI, TÜRLERİ VE BU FAALİYETLER İÇİNDE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN YERİ

Yrd. Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN

Anadolu Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

ABSTRACT

As long as there is no clear identifications about informal sector, scientific researchs are being meaningless and because the reasons can't be fixed, these reasons are going through dissolution. For this reason we try to reach determining the place of informal sector and the whole identification which includes common elements. Than, we focus on the sphere of informal sector, its general spesifications and its working styles.

ÖZET

Enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin net tanımlar yapılamadığı sürece konuya ilişkin yapılan bilimsel çalışmalar boşlukta kalmakta, sorunlar da tesbit edilemediği için çözümsüzlüğe itilmektedir. Bu nedenle biz, ekonomik faaliyetlerin tanımı ve türlerini ortaya koyarak enformel ekonomik faaliyetlerin yerini belirlemeye ve sonuçta unsurları barındıran ortak bir tanıma ulaşmaya çalışacağız. Son aşamada ise, enformel ekonomik faaliyetlerin kapsamı ve genel özelliklerini ele alarak bu faaliyetlerdeki çalışma biçimlerini irdedeleyeceğiz.

I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE ÇERÇEVESİ

Yaşadığımız dönemde tüm Dünya'da, üretimin ve istihdamın gittikçe daha yoğun bir biçimde enformel ekonomik faaliyetlere kaydığına dair dikkat çekici ipuçları gözlenmektedir.

Gelişmiş ülkelerde gerek istihdam ve gerekse parasal boyutuyla enformel ekonomik faaliyetler %10'lara yaklaşırken, gelişmekte olan ülkelerde %50'lere ulaştığı ileri sürülmektedir. Böyle bir oluşum, bir yandan çalışanların hukuki korumadan yoksun kalmasına yol açarken, diğer yandan devlet vergiler yoluyla sağlayacağı sağlıklı finansman kaynaklarına kavuşmamakta, kamu açıkları hızla büyümekte, sosyal güvenlik sistemi gerekli mali kaynaklarını büyük ölçüde yitirmektedir. İşgücü ise, gelişmiş ülkelerden farklı olarak, gelişmekte olan ülkelerde kent ortamında iki farklı grupta istihdam edilmek durumunda kalmaktadır. Birinci grubu, genellikle organize olmuş sektörlerde çalışan işgücü oluşturmaktadır ki, buna *kurumsallaşmış istihdam* veya *formel istihdam* denilmektedir. İkinci grup ise, genellikle kırsal yörelerden kente göç etmiş ve hemen iş bulamamış, gündelikçi veya kayıtdışı olarak ücretli çalışan vasıfsız işgücü ile hizmet kesiminde az bir sermaye ile veya hiçbir sermayeye ihtiyaç duymadan kendi işini yaparak gelir sağlayan kişilerden oluşmaktadır. İşte buna da *kurumsallaşmamış istihdam* ya da *enformel istihdam* denilmektedir.

Bu bağlamda sorunun en önemli boyutunu korunmasız işgücü olarak da tanımlanabilecek *enformel istihdam* oluşturmaktadır. Çünkü, çağımızın en belirgin sosyal olgularından biri; gelirlerini emekleri ile sağlayan, çoğu kez de bu yolla elde edilen gelirinden başkaca bir güvencesi bulunmayan insanları korumak, onların çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmek için devletin gösterdiği çabadır. Bu olgu, ülkelerin siyasal rejimleri demokrasiye yöneldikçe, buna koşul olarak gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Eşdeğişle günümüzde gelirlerini emekleri ile sağlayan bu insanları, enformel ekonomik faaliyetlerde de olsa, izlenecek sosyal politikalarla korumak demokratik yönetimlerin kuşkusuz ön koşuludur¹.

---

¹Cahit Talas, Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s.11.

Konunun hem ekonomik ve hem de istihdama yönelik açılımlarını kapsayan enformel ekonomik faaliyetler ise sosyal bilimcilerin uzun zamandır üzerinde durduğu, fakat hala tartışmalı ve anlaşılmayan yönleri bulunan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun çok değişik boyutları yanında, karmaşık bir yapı içinde bulunması da tartışmaların devamını sağlamaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ise enformel ekonomik faaliyetler farklı açılardan ve farklı amaçlarla ele alınmış, sonuçta aynı unsurları barındıran ortak bir tanıma ulaşılamamıştır. Günümüzde, enformel ekonomik ile ilgili, her zaman ve her yerde geçerli olacak bir çerçeve çizmenin olanaksızlığı ve tek bir tanımla yetinmenin yanlış sonuçlara yol açabileceği üzerine genel bir kanı oluşmuş durumdadır. Özellikle ampirik çalışmalarda araştırmanın hedefine göre tanım ve ölçüt seçilmesinin en doğru yaklaşım olacağı ileri sürülmektedir. Bu nedendir ki, enformel ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmaların çoğunda somut bir tanımdan çok bu tür faaliyetlerin neler olduğu belirlenerek konunun sınırlarının çizilmesi yönünde bir eğilim bulunmaktadır². Oysa, enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin net tanımlar yapılamadığı sürece konuya ilişkin yapılan bilimsel çalışmalar boşlukta kalmakta, konuya ilişkin sorunlar da tesbit edilemediği için çözümsüzlüğe itilmektedir. Bu nedenle biz, ekonomik faaliyetlerin tanımı ve türlerini ortaya koyarak enformel ekonomik faaliyetlerin yerini belirlemeye ve sonuçta unsurları barındıran ortak bir tanıma ulaşmaya çalışacağız. Son aşamada ise, enformel ekonomik faaliyetlerin kapsamı ve genel özelliklerini ele alarak bu faaliyetlerdeki çalışma biçimlerini irdedeceğiz.

II. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLER

Resmi olmayan, standart dışı anlamına karşılık gelen *enformel* sözcüğü³ Dünya'da ekonomik kalkınma yazınında ilk kez 1970'li yılların başında⁴ önce

²Şemsa Özar, "Kentsel Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Önsaha Araştırması", *Odtü Gelişme Dergisi*, Cilt No: 23, Sayı No: 4, 1996, s.514; Kuvvet Lordoğlu-Şemsa Özar, "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler", *Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler*, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s.8.

³İngilizce Türkçe Çağdaş İş Dünyası Sözlüğü, Cilt No:I, İstanbul, 1996, s.461.

⁴Yasemin Güngör, "Enformel sektör, Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Enformelleşme Eğilimleri", *İktisat Dergisi*, Ağustos-Eylül 1997, s.58; Latife Koç oğlu, *Kayıt Dışı Ekonomi, Saklı Ekonomi, Yeraltı Ekonomisi, Gayri-Resmi*

Keith HART tarafından kullanılmış, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Dünya İstihdam Programı ve bu program kapsamında yayınlanan Kenya Raporu ile de işlerlik kazanmıştır⁵. Ancak, her ülkenin kendine özgü koşulları nedeniyle enformel ekonomik faaliyetlerin kapsamında, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde de olduğu gibi uluslararası düzeyde bir fikir birliğine varılamamıştır. Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanlar bazen *kentsel yoksul* olarak da adlandırılabilir, yol, su, elektrik vb. kentsel refah imkanlarından en az yararlanan, düşük gelirli hane halkları şeklinde ifade edilmiş, böylece bu kişilerin istihdam yapılarıyla sosyal yapıları birlikte nitelendirilmiştir. Bazen de enformel ekonomik faaliyetlerin genel ekonominin içinde olup olmadığı tartışılmış⁶ ya da işsizlik ve eksik istihdamla ilişkilendirilmiştir⁷.

Uluslararası literatürde az gelişmiş ülkelerde sanayi ve hizmetler sektörlerinde iş bulamayan ve yeterli gelir elde edemeyen kentsel işsizlerin yaşamlarını sürdürebilmekte çoğu kez tek seçeneği olarak görülen enformel ekonomik faaliyetler, 1970'lerde ekonomi politikerlerince istihdam ve büyümeyi olumlu yönde etkileyen bir faaliyet türü olarak görülmeye başlanmıştır⁸.

1980'lerde ise, enformel ekonomik faaliyetlerin kayıtlı ekonomik faaliyetlerle ilişkileri ve ihracat potansiyeli üzerinde durularak, bu kesimin devletin düzenleme ve denetleme alanı dışında faaliyet göstermesinin üretim maliyetlerini düşürdüğü, birçok kayıtlı kesim işletmesinin, özellikle dış piyasalarda rekabet gücünü arttırabilmek amacıyla, düşük maliyetle üretim yapan enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerle ilişki içinde olduğu düşünceleri ağırlık kazanmaya başladı. Bu kapsamda, enformel ekonomik faaliyetlere daha çok, esnek uzmanlaşma ve ihracata dönük gelişme politikaları çerçevesinde yer verildi⁹.

Ekonomi, GSMH ve Türkiye'de Durum, DİE Yayını, Ankara, 1997, s.1.

⁵Jacques Charmes, "A Critical Review of Concepts, Definitions and Studies in The Informal Sektor", **The Informal Sektor Revised**, OECD Development Center Seminars, Paris, 1990, s.14, s.10-12.

⁶Yasemin Yücesoy Güngör, "Enformel Sektör Enformel İstihdam ve Enformel Ekonomi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, 1993, s.7.

⁷Charmes, "A Critical...", **a.g.e.**, s.11.

⁸Özar, "Kentsel...", **a.g.e.**, s.510.

⁹Özar, "Kentsel...", **a.g.e.**, s.510.

Tarihsel gelişiminden de anlaşılacağı gibi, enformel ekonomik faaliyetler, içerik olarak geniş bir alanı kapsadığı için konuyu ele alanların öncelikleri ile ilgili olarak anlam değişikliğine uğrayabilmekte ve sınırları kesin olarak belirlenemediği eşdeğışle ölçülemediği için, değıışik bakış açıları ile farklı tanımları yapılabilmektedir¹⁰. Genel olarak ise, ekonomik faaliyetler *formel* ve *enformel* olarak ikiye ayrılmakta ve enformel ekonomik faaliyetlerin, formel ekonomik faaliyetler dışında kalan faaliyetleri kapsadığı söylenilmektedir.

Enformel ekonomik faaliyetler, esas olarak küçük ölçekli bir biçimde, aile içinde ya da arkadaşlar, komşular arasında, genel olarak tam gün süreli değıil kısmi süreli olarak, nakit veya sosyal birtakım menfaatler karşılığında yapılan mal ve hizmet üretim ve ticaretini kapsamakta¹¹ ve bu faaliyetler hukuki bakımdan yasalardan bir anlamda yasadışı olana kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu faaliyetler resmi muhasebe sistemine girmeyen, ekonomik ölçüm teknikleri ile kayıt altına alınamayan gayri resmi ekonomik faaliyetlerdir¹². Tüm bu özellikleri yüzünden de enformel ekonomik faaliyetler tam olarak saptanamamaktadır¹³.

Enformel ekonomik faaliyetler hukuken statüsü tanınmamış olan ya da hukuken statüsü tanınmış olsa da kurallara uygun işlemeyerek kuraldışı konuma düşen ve böylece kurumsallaşamayan bir yapı arz eden üretim ve çalışma ilişkileri alanını içerir¹⁴. Enformel ekonomik faaliyetler kavramı, ekonominin kuraldışı, standartdışı ve uyumsuz parçasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Kavram gelişmekte olan ülkelerde modern çalışma ilişkilerinin ve kapitalist girişimin birincil amacı olan "kar güdüsü" dışında işleyen; birincil amacı istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, kit emek ve sermayenin, büyük ölçüde aile ve geleneksel çalışma ilişkilerinin egemen

¹⁰Aysu Bozkır, "İnformel Sektörün İstihdam Yapısındaki Geç işkenlik Özelliğı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s.24.

¹¹Harold Lubell, **The Informal Sector in The 1980's and 1990's**, OECD Development Centre, 1991, s.18.

¹²Henry Stuart, "The Working Unemployed: Perspectives on The Informal Economy and Unemployment" **Sociological Review**, August 1982, s.461.

¹³Alejandro Portes, **The Informal Economy**, New York, 1989, s.26.

¹⁴Yasemin Güngör, "Kurumsallaşmamış (Enformel Sektör) İşgücünü Belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Türkiye'de Kurumsallaşmamış Sektör İşgücü Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim**, Sayı No:66, 1995, s.203.

olduğu, basit iş örgütlenmesine dayalı üretim biçimlerini ifade etmek üzere ekonomik kalkınma terminolojisine girmiştir. Enformel ekonomik faaliyetler kavramı, üretim biçimlerini ifade etmek kadar, bu faaliyetlerde çalışan işgücünü ayırmak ve tanımlamak için de kullanılmıştır¹⁵.

Bu genel açıklamaların ardından şimdi enformel ekonomik faaliyetlerin tanımını, kapsamını ve tarihsel gelişimini biraz daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

1. Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Tanımı

Enformel ekonomik faaliyetler; formel yapının kapsamadığı boşluklardan yararlanan, herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri içermektedir¹⁶.

ILO; enformel ekonomik faaliyetleri, kayıtlı olmama kriterine göre tanımlamaktadır. ILO'ya göre enformel ekonomik faaliyetler, temel amacı ilgili kişilere istihdam ve gelir yaratmak olan, mal ve hizmet üretimleriyle uğraşan ekonomik birimleri karakterize etmektedir. Bu üniteler, tipik olarak küçük organizasyonla çalışan üretim faktörlerinden sermaye ve işgücü arasında çok küçük veya hiç farklılık göstermeyen, küçük ölçekli birimleri göstermektedir¹⁷. İşgücü ilişkileri ise genelde resmi ve garantili bir iş sözleşmesi yerine sosyal, kişisel ve akraba ilişkilerene dayanan ilişkiler şeklindedir.

---

¹⁵Enformel ekonomik faaliyetler kavramını ilk kez kullanan Keith Hart'ın kavramı, hızlı kentleşme sonucu kentlere göç eden, niteliksiz olan ve modern kesimde iş bulamadığı iç in verimsiz veya düşük verimli, süresiz, düşük gelirli işlerde, daha çok kendi hesabına çalışan işgücü kesimini, modern kesimdeki diğer işgücünden ayırmak amacıyla kullandığı görülmektedir. Bkz. Keith Hart, "Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana". *The Journal of Modern African Studies*, Volume:2, No:1, 1973.

¹⁶Mustafa Aç ıkalın, "Kara Ekonomi", *Maliye Dergisi*, Sayı No:70, Temmuz-Ağustos 1984, s.69.

¹⁷Latife Koç oğlu, *Kayıt Dışı Ekonomi, Saklı Ekonomi, Yeraltı Ekonomisi, Gayri-Resmi Ekonomi,GSMH ve Türkiye'de Durum*,DİE Yayını, Ankara,1997, s.25.

EUROSTAT ise enformel ekonomik faaliyetleri, mali otoriteler veya sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunmayan gayri-resmi ekonomik birimlerin faaliyetleri olarak tanımlamaktadır¹⁸. Biz ise önce enformel ekonomik faaliyetlerin genel özelliklerini belirleyecek ve tanımlı, bu genel özelliklerden hareketle yapılandıracağız.

Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler; mali otoriteler ve sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunmayan¹⁹ birincil amacı ilgili kişilere istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, basit iş örgütlenmelerine dayalı, küçük ölçekli, ekonomik birimlerdir²⁰. Tanımda kullanılan *küçük ölçekli ekonomik birimler* ifadesi ise genellikle niceliksel bir kritere bağlanmakta ve kimi zaman beş²¹ kimi zaman da on²² kişiden az çalışmanı bulunan işletmeler enformel işletme olarak kabul edilebilmektedir. Ancak çalışan kişi sayısına işletme sahibinin ya da ücretsiz aile işçilerinin dahil edilip edilmeyeceği konusunda literatürde bir görüş birliğine varılabilmemiş değildir. Bunun yanısıra enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin genel özellikleri olarak; yasal ya da idari düzenlemeler dışındaki uygulamalar, aile üyelerinin istihdamı, belirli olmayan çalışma ve gün saatleri, nihai tüketim için üretim²³, çalışanların temel eğitim süresinden az eğitim görmüş olmaları, belirli faaliyetler için elektrik enerjisinin kullanılmaması ve faaliyetin yarı sürekli olması da sayılmaktadır²⁴.

ILO, 1987'deki **14. Çalışma İstatistikleri Uluslararası Konferansı**'nda çeşitli tanımlardan, uygun bir senteze ulaşmak amacıyla,

¹⁸,"Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", Organization for Economic Co-Operation and Development, Joint OECD/UNECE Meeting of National Accounts Experts, STD/NA/(93)2, s.10.

¹⁹,"Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", a.g.e., s.73.

²⁰Farid un Din Ahmad, "Study on Unorganized/Unprotected Workers in Pakistan", **Labour Laws Working Poor**, ILO-ARPLA, Bangkok, 1990, s.80.

²¹Gary Fields, "Labour Market Modelling and The Urban Informal Sector: Teory and Evidence", **The Informal Sector Revised**, OECD Development Centre, Paris, 1990, s.64.

²²Charmes, 1990, a.g.e., s.13.

²³Lubell, 1991, a.g.e., s.27.

²⁴Charmes, 1990, a.g.e., s.13.

uluslararası karşılaştırmaların yapılabilmesine de olanak sağlayacak bazı öneriler sunmuştur²⁵. Bu çerçevede enformel ekonomik faaliyetler; kayıtsız işletmeler ile kayıtlı olmasına rağmen kayıtsız işletmelerle benzer karakterli girişimlerde bulunan işletmelerin faaliyetlerini kapsamaktadır. Benzer karakterler ise; *örgütlülük düzeyi*, *faaliyet ölçeği* ve *teknoloji düzeyi* ile belirlenmektedir. *Örgütlülük düzeyi*, üretimin örgütlenmesi ve yönetim tarzı ile²⁶ ya da bir sosyal güvenlik sistemine üyelik ile. *Faaliyet ölçeği*, düzenli işçi sayısı ile. *Teknoloji düzeyi*, imalat girişimlerinde enerji kaynağının türüne ve imalat dışı girişimlerde de, gereksinilen nitelik düzeyi temel alınarak tanımlanmaktadır²⁷.

Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler, devlet denetimi altında olmayan ve yeni işletmelerin girişinin kolay olduğu rekabetçi piyasalarda faaliyet gösterirler²⁸, emek yoğun ve genellikle uyarlanmış teknoloji kullanırlar²⁹. Küçük bir yatırım gerektiren, ihtisaslaşmanın hemen hemen hiç olmadığı³⁰, esas olarak üretime büyükçe bir katkı sağlanmayan faaliyetlerde bulunurlar³¹.

Enformel ekonomik faaliyetleri, çalışmanız açısından yukarıdaki özelliklerinden hareketle; birincil amacı ilgili kişilere istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, basit iş örgütlenmesine dayalı, devlet denetimi altında olmayan piyasalarda faaliyet gösteren, küçük ölçekli, gayri-resmî ekonomik birimlerin; herhangi bir yerde kaydı bulunmayan vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri olarak tanımlanacaktır.

---

²⁵Charmes, 1990, **a.g.e.**, s.11.

²⁶Dilek Özsoy, "Saklı Ekonomi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s.6.

²⁷Charmes, 1990, **a.g.e.**, s.15.

²⁸Tahir Baştaymaz, "Gelişmekte Olan Ülkelerde İnfomel Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İstihdam, Gelir ve Çevresel Koşullar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, s.110.

²⁹Baştaymaz, 1986, **a.g.e.**, s.109.

³⁰Sencer Ayata, **Kapitalizm ve Küçük Üreticilik**, Ankara, 1987, s.59.

³¹Mübeccel Kıray, "Koordinasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Doğardır", **Rapor**, 25 Ekim 1982, s.5.

2. Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Kapsamı

Enformel ekonomik faaliyetlerin çerçevesi çizilip, içereği belirlenirken öncelikle ekonomik ünite olarak bireyin mi yoksa işletmenin mi ele alınmasının uygun olacağı sorusu ile karşılaşılacaktır. Çünkü, enformel ekonomik faaliyetler bireyden ya da işletmeden hareket edilerek tanımlanabilir. Tanımda işletmeden hareket edilirse; enformel işletmeler, fiziki ve beşeri sermaye sınırlamaları olan, mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımını ile uğraşan, birincil amacı istihdam ve gelir yaratmak olan küçük ölçekli ekonomik birimler olarak belirlenebilecek³², enformel ekonomik faaliyetler ise yukarıda genel özellikleri verilen enformel işletmelerin ekonomik faaliyetleri olarak karşımıza çıkacaktır. Diğer taraftan tanımda bireyden hareket edilirse; yürürlükte olan hukuk kuralları ya da sendikal örgütler tarafından korunmayan/korunamayan işgücünün yer aldığı ekonomik faaliyetler enformel ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilecektir³³.

Enformel ekonomik faaliyetlerin tanımında işletmeden hareket edilirse, ekonomik faaliyetlerin ayırımına ilişkin şeklimizde enformel ekonomik faaliyetler içinde belirlenen ve incelenen *ücretli çalışanlar* çalıştıkları işletmeler esas olarak kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunduğu için, enformel ekonomik faaliyetler kapsamında ele alınamayacaktır. Ancak bizce kayıtlı ekonomik faaliyetlerin bir kısmının kayıtdışı bırakılması olarak açıklanabilecek bu tür bir uygulama ile işletmeye çeşitli avantajlar sağlanmakta iken işgörene güvencesiz kalma, organize olamama, düşük ücretle çalışma gibi önemli ölçüde dezavantajlar yüklenilmektedir.

Bu nedenle biz, enformel ekonomik faaliyetlerin tanımlanmasında ekonomik ünite olarak hem birey, hem de işletmeyi ele alarak karma bir yaklaşımı benimseyeceğiz. Böylece sosyal politikalarla korunması gereken enformel istihdam biçimlerinin enformel ekonomik faaliyetler içinde incelenmesi yoluna gideceğiz³⁴. Bu anlamda, enformel istihdam biçimleri arasında sayılan;

³²Fields, 1990, a.g.e., s.64.

³³Buna göre fabrika işçileri formel, küçük girişimlerde çalışanlar ve geçici işçiler enformel olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Lubell, 1991, a.g.e., s.18.

³⁴Ekonomik ünite olarak birey ele alındığında ise, kayıtlı ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan, kamu sektörü veya özel sektör işletmelerinde çalışmakla birlikte boş zamanlarında işportacılıkta yapan bir bireyin faaliyetinin informel ekonomik faaliyetler arasında incelenip incelenemeyeceği vb. sorunlarla karşılaşılabilir.

- Kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin çalışma yasalarının kapsamı dışında kalmak üzere istihdam ettikleri kaçak çalışanlar,
- Kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin dolaylı olarak istihdam ettikleri bağımlı ev ekonomisi faaliyetlerinde çalışanlar,
- Enformel işletmelerde yasal düzenleyici çerçevenin dışında çalışan çırak ve ücretli işçileri de enformel ekonomik faaliyetlerin kapsamı altında inceleyeceğiz.

3. Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Genel Özellikleri

Enformel ekonomik faaliyetlerde görülen çeşitlilik, bu faaliyetlerin özellikleri itibarıyla de bir çeşitlilik ortaya çıkarmaktadır. Yine de bu faaliyetlere ilişkin olarak genellikle yedi temel özellik ortaya konulmaktadır. Bunlar;

- i- Giriş Kolaylığı
- ii- Rekabetçi piyasalar
- iii- İçsel Kaynak Kullanımı
- iv- Girişimlerin Aile Sahipliği
- v- Küçük Ölçekli İşletmeler
- vi- İşgücü Yoğun ve Uyarlanmış Teknoloji Kullanımı
- vii- Formel Eğitim Sistemi Dışında Kazanılmış Yetenekler³⁵ olarak sıralanmaktadır.

Biz ise enformel ekonomik faaliyetlerin genel özelliklerine ilişkin olarak dört temel kriter üzerinde duracağız. Yukarıda ortaya konulan bütün özelliklerin ise bu dört temel kriter içinde incelenmesine çalışacağız. Bunlar;

- i- Giriş Kolaylığı
- ii- Küçük Ölçek
- iii- Düşük Gelir
- iv- Kurlsız, Güvencesiz, Örgütsüz Yapıdır.

---

³⁵Fields, 1990, a.g.e., s.53; Charmes, 1990, a.g.e., s.13; Philippe Hugon, "The Informal Sector Revised in Africa", **The Informal Sektor Revised**, OECD Development Center Seminars, Paris, 1990, s.71.

Ancak belirtmelidir ki, yukarıda enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin olarak sıralan temel özellikler, bütün enformel ekonomik faaliyetler de mutlak ve aynı ölçüde görülmemekle birlikte bu faaliyetlerin genelinde ağır basan özellikleri olarak ortaya konulmaktadır.

i-Giriş Kolaylığı

Enformel ekonomik faaliyetler doğası gereği basit iş örgütlenmesine dayalı ve uzmanlaşmayı gerektirmeyecek kadar küçük çaplı olduğundan, bazı faaliyetler için işyerinin varlığı bile gerekmediğinden bu faaliyetlerde yer almak için büyük bir sermayeye, teknik bilgiye ya da nitelikli işgücüne de gereksinim yoktur. Bu nedenle enformel ekonomik faaliyetler girişin serbest olduğu, işgücü piyasasının korumasız bir parçası durumundadır³⁶. Kamu otoriteleri ise, genellikle bu tür ekonomik faaliyetleri olumsuz olarak değerlendirmekle birlikte, yaratılan istihdam ve gelir olanaklarını düşünerek çoğunlukla karşı bir tutum göstermemekte, ilgili yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde ve uygulanmasında bu yapıya anlayışla yaklaşmaktadır³⁷. Ayrıca, bu tür ekonomik faaliyetlerin genel ekonomi içinde önemli bir büyüklüğe erişmesi halinde alınacak polisiye tedbirler de etkisiz kalmaktadır³⁸. Tüm bu nedenlerden ötürü de enformel ekonomik faaliyetlerde bulunmak isteyen bireyler hiçbir ciddi engelle karşılaşmamaktadır³⁹.

ii- Küçük Ölçek

Enformel ekonomik faaliyetlerin finansmanı çok sınırlı bir oto finansmana dayanmaktadır. Genellikle ilk sermaye kırsal alandaki mülklerin satılmasıyla elde edilmekte⁴⁰, aile mülkiyeti egemen olmakta, gerekli işgücü

---

³⁶Sethuraman S. V., "The Role of the Urban Informal sector", **The Urban Informal Sector in Developing Countries: Employment, Poverty, and Environment**, Ed. S. V. Sethuraman, International Labour Office, Geneva, 1981, s.14.

³⁷Nusret Ekin, **Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam**, İTO Yayın No, 1995-17, İstanbul, 1995, s.42.

³⁸Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.106.

³⁹Faruk Sapançalı, "Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi", **Kamu-İş**, Cilt No:4, Sayı No: 1, Ocak 1995, s.124.

⁴⁰Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.107.

ise çoğunlukla aile bireyleriyle giderilmektedir⁴¹. Faaliyetler ya dar bir fiziki ortamda gerçekleştirilmekte ya da sabit bir işyeri olmaksızın seyyar özellikler göstermektedir. Bu nedenle de enformel işletmelerin kira, aydınlatma, işgücü maliyetinin bulunmaması ya da düşüklüğü gibi nedenlerle maliyet ve fiyat üstünlükleri oluşmaktadır⁴². Bu faaliyetler talebe bağlı olarak ölçek değiştirmekte, tüketiciye daha kolay ulaşabilmekte, talepteki bölgesel değişimlere hızla uyum gösterebilmektedir⁴³. Ancak sayılan sınırlılıklar nedeniyle üretim küçük ölçekli bir biçimde gerçekleştirilmektedir.

iii- Düşük Gelir

Girişin kolay olduğu, küçük ölçekli işlerin sağladığı gelirlerde düşük olmaktadır. Ancak sorun, bu faaliyetlerdeki gelir düşüklüğünün neye göre saptanılacağıdır.

Enformel ekonomik faaliyetlerdeki kazanç düzeyi, asgari ücret ile veya kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki ortalama ücret ile karşılaştırılabilir. Her ikisi de, enformel ekonomik faaliyetlerdeki gelir düzeyi hakkında bilgi verecektir. Birincisi, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların ne kadarının, asgari gelir düzeyinde yaşadığını göstermesi açısından önemlidir. İkincisi ise, enformel ekonomik faaliyetlerdeki ücret düzeyi ile kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki ücret düzeyi arasındaki farkı görmek açısından önem kazanacaktır.

Sonuçta enformel ekonomik faaliyetlerdeki bütün çalışmalardan elde edilen gelirin düşük olduğu söylenemez. Örneğin enformel ekonomik faaliyetlerdeki küçük üreticilik faaliyetlerinde kendi hesabına çalışanların, bu faaliyetler içinde üst gelir grubunu oluşturduğu ve kayıtlı ekonomik faaliyetlerle karşılaştırıldığında da daha yüksek düzeyde olduğu söylenilmektedir⁴⁴.

---

⁴¹B. Roberts, "The Informal Sector in Comparative Perspective", **Perspectives on The Informal Economy**, Ed. Leo A. Deprus, Boston, 1990, s.23.

⁴²Sapancalı, "Sosyal...", a.g.e., s.125.

⁴³Ekin, 1995, a.g.e., s.42.

⁴⁴Güngör, 1993, a.g.e., s.47-48.

iv- Kuralsız, Güvencesiz, Örgütsüz Yapı

Enformel ekonomik faaliyetler hukuken statüsü tanınmamış olan ya da statüsü tanınmış olsa da kurallara uygun işlemeyerek kural dışı konuma düşen üretim ve çalışma ilişkileri alanını içerir⁴⁵. Eşdeğışle yapılan iş yasal olarak düzenlenmemiş olabilmekte ya da yasal olarak düzenlenmiş olsa da faaliyetin bir kısmı ya da tamamı resmi otoriteye bildirilmeyerek kuralsız bir yapıda gerçekleştirilmektedir⁴⁶. Bu yapıda asgari ücret, sosyal güvenlik gibi yasal korumalar da sözkonusu değildir⁴⁷. Bunun yanı sıra enformel işletmelerin faaliyet alanı genellikle kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin karlı olarak görmediğı için yer almadığı ya da yer alamadığı rekabetin yoğun olduğu, tekelci müdahalelerin bulunmadığı piyasalardır⁴⁸. Bu piyasalarda iş değıştirme oranı yüksek olmakta bu nedenle de bir araya gelip örgütlenme olanakları bulunmamaktadır⁴⁹.

4. Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışma Biçimleri

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanları kendi hesabına çalışanlar ve ücretli olarak çalışanlar şeklinde ikiye ayırmak ve kendi içinde farklı ayrımlara tabi tutarak incelemek mümkündür. Ancak, bu faaliyetlerde en yaygın çalışma biçiminin kendi hesabına çalışmalar olduğu belirtilmelidir⁵⁰.

⁴⁵Güngör, "Kurumsalalaşmamış...", a.g.e., s.203

⁴⁶şinasi Aydemir, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)*, İstanbul, 1995, s.14-16; Lubell, 1991, a.g.e., s.18; ILO The Dilemma of the Informal Sector, Report of The Director General, International Labour Conference 78th Session, Geneva, 1991, s.35.

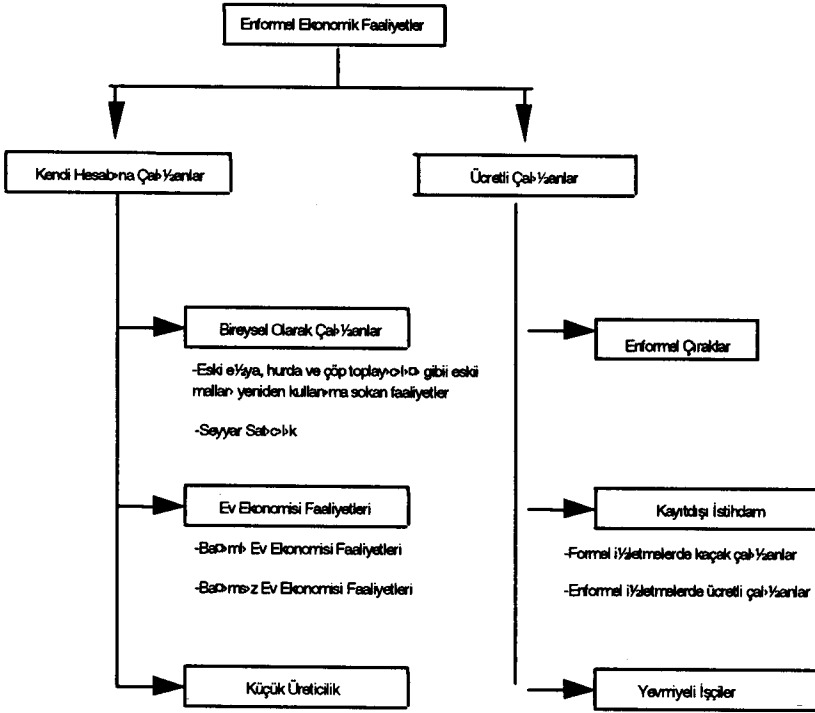
⁴⁷Sethuraman, "The Role...", a.g.e., s.14.

⁴⁸ILO, *Employment Incomes*, 1972, s.5; Sethuraman, "The Role...", a.g.e., s.12.

⁴⁹Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.109.

⁵⁰Hart, "Informal...", a.g.e., s.38-39.

Şekil 1. Enformel Ekonomik Faaliyetlerdeki Çalışma Biçimleri

şimdi bu faaliyetleri ayrıntıları ile ele alarak inceleyelim.

4.1. Kendi Hesabına Çalışanlar

Bu tür enformel ekonomik faaliyetleri üçe ayırmak mümkündür. Birincisi, genellikle sokaklarda gerçekleştirilen seyyar satıcılık veya işportacılık olarak genelleşebileceğimiz bireysel olarak çalışanlardır. İkincisi, evlerde yapılan ve ev ekonomisi faaliyetleri olarak da adlandırılabilen faaliyetlerdir⁵¹. Üçüncüsü ise, küçük üreticilik olarak adlandırılacak çalışma biçimidir.

⁵¹Sapançalı, "Sosyal...", a.g.e., s.134.

4.1.1. Bireysel Olarak Çalışanlar

Enformel Ekonomik Faaliyetlerde bireysel olarak (tek başına) çalışanlar eski eşya, hurda ve çöp toplayıcılığı gibi eski malları yeniden kullanıma sokan faaliyetlerde⁵² çalışabileceği gibi seyyar satıcılık faaliyetlerinde de bulunabilmektedirler. Bu tür faaliyetler tüm toplumlarda ticari yaşamın en düşük şekli olarak algılanmaktadır⁵³. Özellikle ülkemizde enformel ekonomik faaliyetler ya da enformel sektör kavramı ile anlatılmak istenilen de bu tür faaliyetlerdir⁵⁴.

Seyyar satıcılık; Sabit bir fiziki ortama sahip olunmadan en son alıcılara (tüketicilere) yönelik olarak yapılan mal ve hizmet satış olayıdır ve kendi içinde seyyar gıda satanlar, seyyar gıda dışı mallar satanlar, seyyar hizmet sunanlar olarak üç kategoriye ayrılabilir. Seyyar gıda satanlara; seyyar satıcı, pazarıcı veya gezici satıcı denilirken seyyar gıda dışı mallar satanlar işportacı olarak adlandırılmakta, seyyar hizmet sunanlar ise verimliliğinin çok düşük olması nedeniyle marjinal kesim çalışanı olarak tanımlanabilmektedir.

Seyyar gıda veya gıda dışı mallar satanların, makro pazarlama sistemi yönünden ihtiyaç sahiplerine (tüketicilere) malların iletilmesinde yer, zaman ve mülkiyet faydası⁵⁵ sağladığı bir gerçektir. Özellikle alışveriş merkezlerinden uzakta oturanlar ve çeşitli sağlık nedenleri ile alışveriş için gerekli fiziki çabayı harcamayanlar için ihtiyaçların karşılanmasına olanak

---

⁵²Bu faaliyetlerde kullanılmış giysi ve ayakkabılar tamir edildikten sonra tekrar satılmakta, teneke kutular temizlendikten sonra alüminyum kutu yapımında kullanılmakta, çelik atıklarından ise soba yapılmaktadır. Bkz. S. V. Sethuraman, **The Urban Informal Sector in Developing Countries Employment, Poverty and Environment**, International Labour Office, Geneva, 1981, s.181.

⁵³Alican Kavas ve diğerleri, **Seyyar Satıcı ve İşportacıların Sorunları ve Ticaret Ortamında Geliştirilebilecek Çözüm Alternatifleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Bölgesel Kalkınma ve İşletme Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi BİMER, İzmir, 1991, s.2.

⁵⁴Özar, "Kentsel", a.g.e., s.517.

⁵⁵Mülkiyet faydası deyimi üreticilerden tüketicilere malların mülkiyetlerinin devri anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İlhan Cemalcılar, **Pazarlama- Seçme Yazılar**, A.Ü. Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Eskişehir, 1990, s. 29.

veren bir alternatif olarak düşünülmektedir. Bunun ötesinde seyyar gıda veya gıda dışı mallar satanların, tüketicilere ihtiyaçlarını "hatırlatma" ve "anında karşılama" yönünden, özellikle anında ve plansız alışveriş yapma eğilimi gösteren tüketicilere çığırkanlık ve gezicilik özellikleri nedeniyle daha kolaylıkla ulaşarak, hizmet vermektedirler⁵⁶. Seyyar hizmet sunanlar ise, bazen tombalacılar veya kırmızı ışıkta cam silenlerde olduğu gibi verimliliği hemen hemen sıfır olan hizmetler sunabilmekte bazende seyyar ayakkabı tamircileri, seyyar çakmak gazı dolduranlar örneklerinde olduğu gibi ihtiyaç sahiplerine ihtiyaçlarının karşılanmasında bir fayda sağlayabilmektedirler.

4.1.2. Ev Ekonomisi Faaliyetleri

Genellikle ev ortamı içinde gerçekleştirilen, yasalara aykırı olmayan fakat vergilendirilmeyen faaliyetler olarak değerlendirilebilir. Bu tür faaliyetler bağımlılık kriterine göre ikiye ayrılabilir; bağımlı ev ekonomisi faaliyetleri ve bağımsız ev ekonomisi faaliyetleri.

Bağımlı ev ekonomisi faaliyetlerinin, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan formel işletmeler tarafından kira, elektrik gibi iş giderlerini asgari düzeye indirmek⁵⁷, istihdam riskini yaymak⁵⁸ pazar koşullarına göre esnek üretimi sürdürmek amacıyla ortaya çıkarıldığı söylenilebilir. Burada, evde üretilebilecek mallar için gerekli olan malzemeler çoğunlukla işveren tarafından verilmekte⁵⁹ bunun karşılığında parça başı ücret verilerek bitmiş ürün geri alınmaktadır⁶⁰. Bu sistemde çalışanlar, bir veya birkaç işverene bağlı olarak iş görebilecekleri gibi, sadece sipariş üzerinden faaliyet gösterebilirler⁶¹. Bir kısım üretim araçlarına sahip olmakla birlikte üretime

⁵⁶ Alican Kavas ve diğerleri, 1991, a.g.e., s.4.

⁵⁷ Sencer Ayata, *Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim*, Ankara, 1991, s.40.

⁵⁸ Wolfgang Blomeyer, "Almanya'da İstihdam İlişkilerinin Esnekleştirilmesi Yönünde Denemeler", *Çalışma Hayatında Esneklik*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1994, s.205-206.

⁵⁹ Tankut Centel, "Türkiye'de Yeni İstihdam Türleri İle İş İlişkilerinin Esnekleştirilmesi", *Çalışma Hayatında Esneklik*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1994, s.243.

⁶⁰ Karlı, 1991, a.g.e., s.13.

⁶¹ Kuvvet Lordoğlu, *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması*, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1990, s.9.

ilişkin kararları alma özerkliğinden yoksundurlar⁶². Burada klasik anlamda bir işçi-işveren ilişkisinden söz edilememekle birlikte ekonomik bağımlılığın bulunduğu⁶³ belirtilmekte ve bu faaliyetlerde çalışanlar “gizli işçi” olarak adlandırılmaktadır⁶⁴.

Bağımsız ev ekonomisi faaliyetleri ise; evde çocuk bakımı, özel ders vermek, büro işleri yapmak (bilgisayar veya daktilo ile evde yazı işleri), terziilik yapmak şeklinde kalabalık ailelerde gelir yetersizliği nedeniyle evdeki bütün fertler özellikle ev kadınları tarafından bir işverene bağlı olmaksızın yapılan faaliyetlerdir⁶⁵.

4.1.3. Küçük Üreticilik

Bu çalışmada, fiziki ve beşeri sermaye sınırlamaları olan⁶⁶, basit iş örgütlenmesine dayalı, uzmanlaşmanın bulunmadığı, emek yoğun teknolojinin kullanıldığı⁶⁷, bireysel ya da aile emeğine dayalı⁶⁸, en çok beş çalışanı olan⁶⁹, ekonomiye dinamizm getiren, talebi canlı tutan⁷⁰ ve literatürde enformel işletme olarak adlandırılan, küçük ölçekli ekonomik birimlerin bulunduğu yapı “küçük üreticilik” olarak tanımlanacak ve enformel ekonomik faaliyetlerdeki çalışma biçimleri belirlenirken bu ekonomik birimlerdeki işletme sahipleri “kendi hesabına çalışanlar” kapsamında incelenecektir. Çünkü, bu ekonomik birimlerdeki işletme sahipleri, ücretli olarak işçi çalıştırsa dahi kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki işverenden farklıdır. Burada işletme sahibinin kazancı sermayesinin yanısıra üretim faaliyetlerinede doğrudan katılmasındadır yani emek-sermaye birlikteliği sözkonusudur.

⁶² Ayhan Aktar, **Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990, s.70.

⁶³ Centel, “Türkiye’de...”, 1994, a.g.e., s.242.

⁶⁴ Aktar, 1990, a.g.e., s.70.

⁶⁵ Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.87.

⁶⁶ Fields, 1990, a.g.e., s.64.

⁶⁷ Ayata, 1991, a.g.e., s.59.

⁶⁸ ILO, **Employment Incomes**, 1972, s.5.

⁶⁹ Fields, 1990, a.g.e., s.64; Lubell, 1991, a.g.e., s.18.

⁷⁰ **Development Co-operation: Efforts and Policies of the Number of Development Assistance Committee 1991 Report**, OECD Publication, Paris, 1991, s.4.

Sonuçta bu ekonomik birimlerdeki işletme sahibinin, işveren ve işçi arasında ara bir kategoride olduğunu kabul etmek bizce en doğru yaklaşım olacaktır. Bu ekonomik birimlerde çalışan, çıraklar ve ücretli işçiler ise “ücretli çalışanlar” kapsamında incelenebilir. Ancak, bu bağlamda ücretsiz aile işçilerinin kapsam dışında tutulması uygun olacaktır.

4.2. Ücretli Çalışanlar

Bu tür enformel ekonomik faaliyetleri; “enformel çıraklar”, “yevmiyeli işçiler” ve “kayıtdışı istihdam” şeklinde üçe ayırarak incelenebilir.

4.2.1. Enformel Çıraklar

Bir mesleğin ya da bir sanatın öğrenilmesi sürecinin ilk basamağı olarak adlandırılan ve genelde 12-15 yaşlarında çocukların çalıştırılma biçimi olarak da nitelendirilen çıraklık, birçok ülkede belirli yasalarla düzenlenmiş ve bazı sınırlamalar getirilmiştir. bu yasalarla çocuklar korunmuş ve hatta sosyal güvenlik kapsamına bile dahil edilmişlerdir.

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışan çıraklar, eşdeğışle öğretilen ifade edildiği gibi *enformel çıraklık* ise, bu yasal sınırlamalar dışında çalıştırılan kişilerdir. Enformel çıraklığın gelişmesinde formel çıraklık sürecinin kısıtlı ve formalitelerle dolu olmasının da rolü bulunmaktadır. *Çalışırken öğren, öğrenirken kazan* prensibinin gelişmesi ile az da olsa gelir sağlamada bir avantaj sağlayan enformel çıraklık yaygınlık kazanmaktadır⁷¹. Ülkemizde yaygın olmakla birlikte, Afrika, Asya ve Uzak Doğu Ülkelerinde çok daha yaygın ve ağır şartlar içermektedir. Bu ülkelerde kalabalık nüfus ve eğitim imkanlarının yetersizliği çocukları ve ailelerini bu tür faaliyetlere itmektedir. Bu düzende genelde belirli bir mesleğin öğretilmesinden çok uzun süreli çalışmaya dayalı, basit vasıfların edinildiği, sınırlı bir çıraklık eğitimi verilen üretim işçiliği söz konusudur⁷². Gelişmiş ülkelerde ise kapitalizm sonrası zamanla refahın artması, adil bir bölüşüm düzeninin kurulması ve gelişen teknoloji sonucu çocuk emeğine olan ihtiyaç azalmış, koruyucu

---

⁷¹Tahir Baştaymaz, *6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma* Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1990, s.14.

⁷²Ekin, 1995, a.g.e., s.58.

mevzuatın da gelişmesi ile sorun büyük ölçüde çözümlenmiştir⁷³.

4.2.2. Kayıtdışı İstihdam

Kayıtdışı istihdam kavramı, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan formel işletmelerde kaçak çalışanların yanısıra enformel işletme olarak adlandırılan küçük üreticilik faaliyetlerinde bulunan işletmelerde ücretli olarak çalışan işçileride kapsamaktadır⁷⁴. Gerek formel işletmelerde kaçak çalışanlar gerekse enformel işletmelerde ücretli çalışanlar açısından ortak özellik her iki gruptaki çalışanların korunmasız işgücü olarak değerlendirilmesidir. Ayrıca kent içi ulaşımda önemli bir yeri olan taksi şoförleri de sosyal güvenceden yoksun olmaları, geçici ve bu anlamda düzensiz çalışma biçimlerini benimseyişleri ile enformel istihdamın ilginç bir örneği olarak görülebilir⁷⁵ ve ücret karşılığı çalışmaları nedeniyle de kayıtdışı istihdam içinde incelenebilir.

-Formel İşletmelerde Kaçak Çalışanlar

Vergi ve sigorta gibi yasal bir takım mali yükümlülüklerden ve/veya yasal düzenleme ve kısıtlamalardan kaçmak amacıyla formel işletmelerde ücretli olarak çalışmasına rağmen kayıtlara yansımayan ve dolayısıyla yasal olmayan çalışma biçimleri enformel ekonomik faaliyetler içinde değerlendirilmektedir⁷⁶. Bu tür çalıştırılma, çalışandan çok çalıştırana çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Örneğin, vergiden kaçma, sigorta primi ödememe, sosyal amaçlı fonlardan kurtulma gibi. Kaçak çalışma, işgörene ise önemli ölçüde dezavantajlar getirmektedir. Örneğin, güvencesiz kalma, organize olmama ve düşük ücretle çalışma gibi. Ancak, sosyal korumadan yoksun bu bireyler tam süreli olarak işsiz kalma lüksüne sahip değildir⁷⁷. Hiçbir iş yapmaktan küçük, üretken olmayan işleri tercih etmeleride sonuç olarak normaldir.

⁷³Tahir Baştaymaz, "Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar", *Mercek*, Yıl:3, Sayı No:12, Ekim 1998, s.61.

⁷⁴ Özsoy, 1992., a.g.e., s.8.

⁷⁵Kuvvet Lordoğlu, "Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik Sorunu", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt No: 9, Sayı No: 31, 1998, s. 17.

⁷⁶Sapancalı, "Sosyal...", a.g.e., s.137.

⁷⁷Türk-İş Yıllığı 97,96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.51.

Kayıtdışı istihdam hem kamu maliyesi ve hem de sosyal politika açısından sorunlar doğurmaktadır. Kamu maliyesi açısından, devlet vergi ve sosyal sigorta primleri, harçlar gibi parafiskal gelirleri toplayamayarak büyük bir gelir kaybına uğramaktadır. Sosyal politika açısından ise, işçiler çağdaş çalışma koşullarının gerisinde çalışmaya zorlanmakta, iş ve sosyal güvenlik hukuku alanında sağlanmış haklardan mahrum bırakılmaktadırlar. Tüm bunlar, sosyal refah devleti anlayışının önemli yaralar almasına neden olmaktadır. Bu nedenle kayıtdışı istihdam kavramı, çalışma koşulları ve verilen maddi ödüller açısından ikiye ayrılmaktadır. Bir yanda sağlığa zararlı şartlar altında, sigortasız, örgütsüz ve yasal korumadan yoksun olarak sefalet ücreti ile çalıştırılan, istihdam kapasitesinin azaldığı dönemlerde sömürüye açık, özellikle kadın, çocuk ve göçmenlerin oluşturduğu kayıtdışı istihdam (working of books) edilenerin oluşturduğu grup ortaya çıkmaktadır⁷⁸. Diğer yanda ise, esasen bağımlı olarak başka bir işte çalışmakla birlikte reel gelirlerdeki düşüşleri telafi etmek, yaşam standardını geliştirmek için telafi edici ve tamamlayıcı gelir elde etmek isteyen bu nedenlerle enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan bir çalışan grubu vardır ki buna ek işte çalışma (moonlighting) denilir⁷⁹. Bu grupta örneğin kamu görevinde çalışan bu nedenlerle başka bir işte çalışması esasen yasak olan ancak kayda geçmeyen ikinci bir işte çalışanlar bulunur⁸⁰. Fakat kamu denetim mekanizmalarının etkin çalışması ile kaçak çalışmanın önemli ölçüde önlenileceği kanısındayız⁸¹.

4.2.3. Yevmiyeli İşçiler

Yapılan iş genellikle kısa süreli ve geçicidir; günlük, haftalık veya aylık olabilir. İnşaat işçileri, hamallar, evlere temizliğe giden temizlikçi kadınlar ve çocuk bakıcıları bu tip çalışmaların tipik örnekleridir.

---

⁷⁸Osman Altuğ, **Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1993, s.15.

⁷⁹Ekin, 1995, a.g.e., s.14.

⁸⁰Ekin, 1995, a.g.e., s.14.

⁸¹Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.89.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Farid un Din Ahmad, "Study on Unorganized/Unprotected Workers in Pakistan", **Labour Laws Working Poor**, ILO-ARPLA, Bangkok, 1990.

Ayhan Aktar, **Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990.

Osman Altuğ, **Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1993.

Sencer Ayata, **Kapitalizm ve Küçük Üreticilik**, Ankara, 1987.

Sencer Ayata, **Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim**, Ankara, 1991.

Şinasi Aydemir, **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)**, İstanbul, 1995.

Tahir Baştaymaz, "Gelişmekte Olan Ülkelerde İnfomel Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İstihdam, Gelir ve Çevresel Koşullar", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986.

Tahir Baştaymaz, **6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma** Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1990.

Tahir Baştaymaz, "Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar", **Mercek**, Yıl:3, Sayı No:12, Ekim 1998.

Aysu Bozkır, "İnfomel Sektörün İstihdam Yapısındaki Geçişkenlik Özelliği", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

Derek Blades, "The Hidden Economy and National Accounts", **The OECD Observer**, Sayı No: 114, January 1995.

Tuncer Bulutay, **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, Uluslararası Çalışma Bürosu Ankara-Devlet İstatistik Enstitüsü Ortak Yayını, Ankara, 1995.

Jacques Charmes, “A Critical Review of Concepts, Definitions and Studies in The Informal Sektor”, **The Informal Sektor Revised**, OECD Development Center Seminars, Paris, 1990.

Nusret Ekin, **Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam**, İTO Yayın No, 1995-17, İstanbul, 1995.

Yasemin Güngör, “Enformel sektör, Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Enformelleşme Eğilimleri”, **İktisat Dergisi**, Ağustos-Eylül 1995.

Yasemin Güngör, “Kurumsallaşmamış (Enformel Sektör) İşgücünü Belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Türkiye’de Kurumsallaşmamış Sektör İşgücü Üzerine Bir Deneme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı No:66, 1995.

Yasemin Yücesoy Güngör, “Enformel Sektör Enformel İstihdam ve Enformel Ekonomi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, 1993.

Ergül Han-Ayten Ayşen Kaya, **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Eskişehir, 1997.

Ergül Han, **Kalkınma Planlaması**, Eskişehir, 1995.

Keith Hart, “Informal Income Oportunities and Urban Employment in Ghana”, **The Journal of Modern African Studies**, Volume:2, No:1, 1973.

Philippe Hugon, “The Informal Sektor Revised in Africa”, **The Informal Sektor Revised**, OECD Development Center Seminars, Paris, 1990.

Fatma Karşlı, “Women and Outwork: The Export-Oriented Hand-Knitting Industry in Ankara”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, 1991.

Mübeccel Kıray, “Koordinasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Doğurdu”, **Rapor**, 25 Ekim 1982.

Alican Kavas ve diğerleri, Seyyar Satıcı ve İşportacıların Sorunları ve Ticaret Ortamında Geliştirilebilecek Çözüm Alternatifleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Bölgesel Kalkınma ve İşletme Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi BİMER, İzmir, 1991.

Kuvvet Lordoğlu, **Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1990.

Kuvvet Lordoğlu, “Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik Sorunu”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt No: 9, Sayı No: 31, 1998.

Kuvvet Lordoğlu-şemsa Özar, “Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler”, **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.

Harold Lubell, **The Informal Sector in The 1980’s and 1990’s**, OECD Development Centre, 1991.

Şemsa Özar, “Kentsel Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Önsaha Araştırması”, **Odtü Gelişme Dergisi**, Cilt No: 23, Sayı No: 4, 1996.

Dilek Özsoy, “Saklı Ekonomi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

Ahmet Fazıl Özsoylu, “Kayıtdışı Ekonominin Etkileri-Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?”, **TOBB Ekonomik Forum**, Sayı No:2, şubat 1994

Ahmet Fazıl Özsoylu, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1996.

Alejandro Portes, **The Informal Economy**, New York, 1989.

Faruk Sapançalı, “Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi”, **Kamu-İş**, Cilt No:4 , Sayı No: 1, Ocak 1995.¹

Sakıp şeker, “Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı No:25, Ocak 1995.

Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Ülker Toptaş, **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri**, Türkiye Esnaf-Sanatkarlar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 26, Ankara.

Raffaele De Grazia, **Clandestine Employment**, ILO, Geneva, 1982, s.8; Ekin, 1995.

Nihat Yüksel, **Küreselleşme ve Toplu Pazarlıktaki Değişim** Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1997.